୧୭

ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର କାରକ (FACTORS OF SOCIAL CHANGE)

ଆପଣମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଧାରଣା ଓ ଏହା ସହିତ ଜଡ଼ିତ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଶ୍ଳେଷଣମାନଙ୍କ ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇ ସାରିଛନ୍ତି । ସବୁ ସମାଜରେ ସବୁ ସମୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟୁଥାଏ । ବେଳେବେଳେ ଏହା ଅକସ୍ମାତ୍ ଘଟେ, ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଏକ ବିପ୍ଳବ ସଂଘଟିତ ହୋଇ ପୁରୁଣା ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥାଏ । ଅନ୍ୟବେଳେ ଏହା ଧୀରମନ୍ଥର ଗତିରେ ଦେଖାଯିବା ଭଳି ଓ ଆନୁମାନିକ ଭାବରେ ଘଟିଥାଏ । ବେଳେବେଳେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା ଭଳି ନ ଲାଗିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ବିଭିନ୍ନ କାରକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ସେହିସବୁ କାରକମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ଦରକାର, ଯେଉଁମାନେ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ବିରୋଧ କରନ୍ତି କରିବା ଦରକାର, ଯେଉଁମାନେ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ବିରୋଧ କରନ୍ତି ବା ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆମେ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର କାରକମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ପଢ଼ିବା ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (Objectives)

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟକୁ ପଢ଼ିବା ପରେ ଆପଣ -

- ➪ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର କ୍ରିୟାବିଧିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବେ;
- ➪ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଉହ୍ୟ ବା ନିହିତ କାରଣ ସବୁକୁ ଚିହ୍ନଟ କରିପାରିବେ; ଏବଂ
- ➪ ସମାଜରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଉଥିବା କାରକମାନଙ୍କର ଭୂମିକାକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିପାରିବେ ।

୧୭.୧ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର କାରକ

ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏକ ଜଟିଳ ଓ ବହୁମୁଖୀ ଘଟଣା । ଯେହେତୁ ସମାଜର ଏକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟୁଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ସବୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ, ସେଥିପାଇଁ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଏକ ସାମଗ୍ରିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ରଖିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେହି ସବୁ ପରିବର୍ତ୍ତନର କାରକମାନଙ୍କ ବୁଝିବା ସହଜ ହୋଇଥାଏ, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଏହି ସମଗ୍ର ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ବ୍ୟାପକ ପ୍ରଭାବ ଥାଏ । ଏହା ଯୋଗୁଁ ଆମେ, ଘଟୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ବୁଝିପାରିବା, ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କରିପାରିବା ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ କାରକ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପରିପୂରକ ସଂପର୍କ ଓ ପାରସ୍ପାରିକ ପ୍ରଭାବ ସବୁକୁ ଚିହ୍ନିପାରିବା ।

ଟୀପ୍ପଣୀ

ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଭିନ୍ନ କାରକମାନଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ହୋଇଥାଏ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଛି ।

(କ) ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ (endogenous) ଯାହାକି ସମାଜରେ ନିହିତ ଥାଏ; ଏବଂ

(ଖ) ବହିର୍ମୁଖୀ (exogenous factors)

ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ ବା ଅନ୍ତର୍ନିହିତ କାରକ କହିଲେ ଢାଞ୍ଚାଗତ ସୁବିଧା ଓ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେସବୁର ବଣ୍ଟନ ଓ ଲୋକମାନଙ୍କର ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ଉପଲବ୍ଧତାକୁ ଦର୍ଶାଏ । ବୟସ୍କ ଓ ଯୁବକ, ଶିକ୍ଷିତ ଓ ଅଶିକ୍ଷିତ, ଗ୍ରାମ୍ୟ ଓ ସହରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହେଉଥିବା ଆନ୍ତଃ ସଂପର୍କ ଓ ସଂଘର୍ଷ ଯୋଗୁଁ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସଂଘର୍ଷର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପରସ୍ପର ବିରୋଧି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ହୋଇଥାଏ ।

ପରିବର୍ତ୍ତନର ବହିର୍ମୁଖୀ ବା ବାହ୍ୟକାରକ କହିଲେ ମଣିଷର ନିୟନ୍ତ୍ରଣକୁ ବାହାରେ ଥିବା ସେହିସବୁ ଶକ୍ତି- ଯେପରିକି ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଓ ପ୍ରଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉଥିବା ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ବୁଝାଏ । ଏଠାରେ ଆମେ ସେହିସବୁ କାରକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କିଛି ଆଲୋଚନା କରିବୁ-

(କ) ଜନ ବିବରଣ (demographic)
(ଖ) ବୈଷୟିକ / ପ୍ରଯୁକ୍ତି ସଂପର୍କୀତ (technology)
(ଗ) ସାଂସ୍କୃତିକ (cultural)
(ଘ) ରାଜନୈତିକ (political)
(ଙ) ଅର୍ଥନୈତିକ (economic)
(ଚ) ଶିକ୍ଷା (education)

୧୭.୨ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଜନବିବରଣ କାରକ (Demographic factors of social change)

ଜନ ବିବରଣ କାରକ କହିଲେ ଆମେ ସେହିସବୁ କାରକକୁ ବୁଝୁ, ଯେଉଁମାନେ କି କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ଥିବା ପିଢ଼ୀମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା, ଗଠନ, ଚୟନ ଓ ବଂଶର ଗୁଣାତ୍ମକମାନ ସବୁକୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥା'ନ୍ତି ।

ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ - (ସଂଖ୍ୟା ଓ ଗଠନ, ଉଭୟ)ର ସମାଜ ଉପରେ ସୁଦୂର ପ୍ରସାରୀ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥାଏ । ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି-ହ୍ରାସର ପ୍ରଭାବରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାର ଓ ଗଠନ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାଏ । ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ଲୋକମାନଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ଜୀବନ ଶୈଳୀରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ର, ଯଥା - ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ସାମାଜିକ ଦିଗ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଦିଗ ଓ ରାଜନୈତିକ ଦିଗ ଇତ୍ୟାଦି ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଭୟ ଜନ୍ମହାର ଓ ମୃତ୍ୟୁହାରରେ ଦ୍ରୁତ ଅବନତି ବ୍ୟାପକ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଛି । ଉନ୍ନତ ପରିମଳ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସୁବିଧା ଯୋଗୁଁ ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ନାଟକୀୟଭାବେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ଏହି ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଫଳରେ ଅନେକ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ୟା, ଯେପରିକି - ବେକାରୀ, ଶିଶୁଶ୍ରମିକ ପ୍ରଥା, ବସ୍ତିସଂଖ୍ୟା, ସାମାଜିକ ଅସ୍ଥିରତା ତଥା ଅପରାଧ ଘଟଣା ଇତ୍ୟାଦି ଆଶାତୀତ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ବଢ଼ିଚାଲିଛି ।

ମୃତ୍ୟୁହାର ହ୍ରାସ ଘଟିବା ଫଳରେ, ବିଗତ ଶତାବ୍ଦୀ ତୁଳନାରେ ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ବହୁ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଛି । ଏହା ସହିତ ଉତ୍ତମ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ-ସୁବିଧା ମିଳୁଥିବାରୁ ଅନେକ ଲୋକ ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକ୍ରିୟ ରହୁଛନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ସାମାଜିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଓ ବିଶ୍ୱାସ ଧାରାରେ ଆଖି ଦୃଶିଆ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସିଛି ।

ଯେତେବେଳେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଜୀବନଧାରଣର ମାନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ, ସେତେବେଳେ ଏହା ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀକୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଲୋକମାନେ ମୁକ୍ତ ଭାବରେ ଜନ୍ମ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପଦ୍ଧତିକୁ

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଗ୍ରହଣ କରୁଛନ୍ତି । ଏକ ସନ୍ତାନ ପରିବାରର ନିୟମକୁ ମାନୁଛନ୍ତି ଓ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ନିଃସନ୍ତାନ ଦମ୍ପତିମାନେ ପୁର୍ନବିବାହ ନ କରି ପୋଷ୍ୟ ସନ୍ତାନ ଗ୍ରହଣ କରୁଛନ୍ତି ।

ଆମେ ଯଦି ଜନ୍ମହାରରେ ମଧ ହ୍ରାସ ଘଟିବା ଦେଖିଥା'ନ୍ତୁ ତାହାହେଲେ ଆମ ଜୀବନ ଧାରଣର ମାନରେ ଉନ୍ନତି ଘଟିଥା'ନ୍ତା, ମହିଳାମାନଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ଶିଶୁ ଜନ୍ମ କରିବା ଭଳି କଷ୍ଟସାଧ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ମୁକ୍ତି ମିଳିଥାଆନ୍ତା, ଶିଶୁ ଓ ଯୁବକ/ଯୁବତୀମାନଙ୍କର ଉତ୍ତମ ଯତ୍ନ ନିଆଯାଇ ପାରିଥାଆନ୍ତା, ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ସୁସ୍ଥ ସମାଜ ଗଠିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତା । ତେବେ ତାହା ଫଳରେ କମ୍ ସଂଖ୍ୟକ ଯୁବକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ମିଳିଥାଆନ୍ତେ ଓ ଏକ ବଡ଼ ସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧ-ଜନଙ୍କର ଭରଣ ପୋଷଣର ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇଥାଆନ୍ତେ ।

ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ଲୋକଙ୍କର ଶାରିରୀକ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ତଥା ଜୀବନୀ ଶକ୍ତି ସହିତ ଏକ ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି । ଖାଦ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧତା ତୁଳନାରେ ଯଦି ଖାଇବାଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିଯାଏ, ସେତେବେଳେ ପୁଷ୍ଟିହୀନତା ଓ ଅନ୍ୟ ସଂପର୍କୀୟ ରୋଗ ସବୁ ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅନେକ ଅନ୍ୟ ରୋଗ ସବୁ ହୋଇଥାଏ - ଯେପରିକି ଶାରୀରିକ ଅଳସୁଆପଣ, ଅକ୍ଷମତା, ଉଦାସୀନତା ଓ ଉଦ୍ୟମ ହୀନତା ଇତ୍ୟାଦି । ଏ ସମସ୍ତେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଗୁଣାତ୍ମକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଆନ୍ତି । ସାମାଜିକ ସଂରଚନା ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନେ ମଧ ଏହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

ଭାରତୀୟ ସମାଜ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଆମେ ଦେଖୁଛୁ ଯେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ସହିତ ଅନେକ ସମସ୍ୟା ମୁଣ୍ଡ ଟେକୁଛି । ଯେପରିକି ବେକାରୀ, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ବସ୍ତି-ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଇତ୍ୟାଦି ଆମର ଢାଞ୍ଚାଗତ ସୁବିଧାମାନଙ୍କ ଉପରେ ବୋଝ ହୋଇଯାଉଛନ୍ତି । ଏହାଫଳରେ ଆବଶ୍ୟକ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ସବୁ କମି ଯାଉଛି, ନୂତନ ଏକକ ପରିବାର ସବୁ ବଢ଼ି ଚାଲୁଛନ୍ତି, ଯୌଥ ପରିବାରମାନ ବିଘଟିତ ହେଉଛନ୍ତି ଏବଂ ସାମାଜିକ ସଂପର୍କ ସବୁ ଓଲଟପାଲଟ ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୭.୧

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବକ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ ଭୁଲ / କିମ୍ବା ଠିକ୍ ଲେଖ ।-

(କ) ଉତ୍ତମ ଓ ଉନ୍ନତ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଓ ପରିମଳ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ବୃଦ୍ଧି ଘଟେ ।

(ଖ) ଜନ୍ମହାର କମିଗଲେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଧାରଣର ମାନ ମଧ କମିଯାଏ ।

୧୭.୩ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ବୈଷୟିକକାରକ (Technology as a factor of social change)

ସମାଜରେ ଘଟିଥିବା ବୈଷୟିକ ବିକାଶ ସବୁ ଦୀର୍ଘସ୍ଥାୟୀ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଛନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ବିକାଶ, ବୈଷୟିକ ବିକାଶ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ।

ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ କହନ୍ତି, ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନ ବା ଯନ୍ତ୍ର ବିଦ୍ୟା ଆମର ପରିବେଶକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ସମଗ୍ର ସମାଜରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇଥାଆନ୍ତି ଓ ଆମେ ସେହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ନିଜକୁ ଖାପ ଖୁଆଇ ଚଳିଥାଉ । ଏହିସବୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସାଧାରଣତଃ ଭୌତିକ ପରିବେଶରେ ଘଟିଥାଏ ଓ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ଆମମାନଙ୍କର ସମଯୋଜନ (adjustment) ଆମର ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ପ୍ରଥା ଇତ୍ୟାଦିରେ ମଧ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇଥାଏ ।

ଅତୀତରେ ବୈଷୟିକ ବିଦ୍ୟା ସହ ସମାଜ ମଧ ସରଳ ଥିଲା । ପରମ୍ପରାଗତ ସମାଜ ଶାରୀରିକ ଶ୍ରମ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲା ତଥା ପରିବାର ଉତ୍ପାଦନର ଏକ ଏକକ ଥିଲା । ଉତ୍ପାଦନ କେବଳ

ଟୀପ୍‌ପଣୀ

ଘରୋଇ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ କରାଯାଉଥିଲା ଓ ଏଥିପାଇଁ ମାନବୀୟ ଶ୍ରମଶକ୍ତି ଓ ପଶୁ ଶ୍ରମ ବିନିଯୋଗ କରାଯାଉଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଆର୍ଥିକ ଦେଣ-ନେଣରେ ଲାଭର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରଖୁ ନ ଥିଲା ଓ ଉତ୍ପାଦିତ ଦ୍ରବ୍ୟ ସବୁକୁ ବଜାରକୁ ଅଣାଯାଉ ନ ଥିଲା । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟାନ୍ତର ପରେ ଔଦ୍ୟୋଗିକ ବିକାଶ ଓ ଔଦ୍ୟୋଗିକି କରଣ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ରୂପ ନେଲା । ବୈଷୟିକ ବିଦ୍ୟା ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଉତ୍ପାଦନ ସଂଗଠନ କେତେକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଲକ୍ଷଣ ବହନ କଲା । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପରିବେଶ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ଓ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହେବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ମନୁଷ୍ୟ ପରିବେଶକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ଏହା ଫଳରେ ଅର୍ଥନୀତି ପୃଥକୀକରଣ ଭିତ୍ତିକ ହେଲା, ଜଟିଳ ଶ୍ରମ ବିଭାଜନ, ଉତ୍ପାଦନର ଆକାର ବଢ଼ିଲା ଓ ଉତ୍ପାଦନର ଯାନ୍ତ୍ରିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଇତ୍ୟାଦି ନୂତନତ୍ୱ, ବିକାଶକୁ ଏକ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ ଗତି ପ୍ରଦାନ କଲା । ବଡ଼ ବଡ଼ କଂପାନୀ ଓ ନିଗମମାନେ ଗଢ଼ି ଉଠିଲେ ଓ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସମୟକ୍ରମେ ବହୁରାଷ୍ଟ୍ରିୟ କମ୍ପାନୀରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଲେ ।

ଔଦ୍ୟୋଗିକ ସମାଜମାନେ ଅତି ଜଟିଳ ଓ ଅତୀତର ସରଳ ସମାଜଠାରୁ ଆଖି ଦୃଷ୍ଟିଆ ଭାବରେ ଅଲଗା । ଏହିସବୁ ସମାଜମାନଙ୍କରେ-

(୧) ଶ୍ରମ ତୁଳନାରେ ପୁଞ୍ଜିକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ;

(୨) ପରିବାର ସ୍ଥାନରେ କଳକାରଖାନା ଉତ୍ପାଦନର ଏକକ ହୁଅନ୍ତି;

(୩) ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପଶୁ ଶ୍ରମ ବିନିମୟରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ଶକ୍ତି ପରିବର୍ତ୍ତେ ବାଷ୍ପ, ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଓ ପରମାଣୁ ଶକ୍ତିର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ;

(୪) ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପଶୁ ଶ୍ରମ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଯନ୍ତ୍ରପାତିର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ;

(୫) ଉତ୍ପାଦନ କେବଳ ଘରୋଇ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ନ ହୋଇ, ବଜାରରେ ଲାଭ ପାଇଁ ବିନିମୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ;

(୬) ସ୍ଥାନୀୟ ବଜାର ତୁଳନାରେ ଏକ ବିଶ୍ୱବଜାର ବିକଶିତ ହୋଇଥାଏ; ଏବଂ

(୭) ଏକ ଉନ୍ନତ ପରିବହନ ଓ ଯୋଗାଯୋଗ ବ୍ୟବସ୍ଥା ତଥା ଏକ ମୁଦ୍ରାଭିତ୍ତିକ ଅର୍ଥନୀତି ବିକଶିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଆଧୁନିକ ବୈଷୟିକ ବିଦ୍ୟା ତଥା ମନୁଷ୍ୟକୃତ ପରିସ୍ଥିତି ସବୁ କେବଳ ଯେ ଉତ୍ପାଦନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ପରିମାଣକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି ତା' ନୁହେଁ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ସଂପର୍କକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି । ଆଧୁନିକ ଔଦ୍ୟୋଗିକ ସଂପର୍କ ସବୁ କମ୍ପାନୀ, ନିଗମ, ସେୟାର ବଜାର, ବହୁରାଷ୍ଟ୍ରିୟ କମ୍ପାନୀ, ବ୍ୟାଙ୍କ ଏବଂ ଔଦ୍ୟୋଗିକ ଶ୍ରମିକ ସଂଗଠନ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୭.୨

୧. ବନ୍ଧନୀ ମଧ୍ୟରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ବାଛି ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

(କ) ପାରମ୍ପରିକ ସମାଜରେ .... ଶ୍ରମର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ । (ଯାନ୍ତ୍ରିକ, ମନୁଷ୍ୟ-ହସ୍ତକୃତ)

(ଖ) ଔଦ୍ୟୋଗିକ ସମାଜରେ .... ପାଇଁ ଉତ୍ପାଦନ କରାଯାଏ । (ଲାଭ, ଘରୋଇ ବ୍ୟବହାର)

(ଗ) ଔଦ୍ୟୋଗିକ ବିକାଶ ଦ୍ୱାରା .... ବଜାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । (ସ୍ଥାନୀୟ, ବିଶ୍ୱ)

୧୭.୪ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସାଂସ୍କୃତିକ କାରକ (cultural factors of social change)

ସାଂସ୍କୃତିକ କାରକ କହିଲେ ଆମେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଚିନ୍ତାଧାରା, ଜ୍ଞାନ, ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ବିଶ୍ୱାସ, ଉଦ୍ଭାବନ ଓ ବିନିମୟ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବୁଝୁ । ସଂସ୍କୃତ, ଉଦ୍ଭାବନ ଓ ଆବିଷ୍କାର ପାଇଁ ଆଧାର ପ୍ରଦାନ କରେ । ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାମାନେ ସାଂସ୍କୃତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ସାମାଜିକ ସମୂହର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଓ ବିଶ୍ୱାସ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଯେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମାଜର ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଆମେ କହିପାରିବା ଯେ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ସଂପ୍ରତି ଏକକ ପରିବାରର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସମଗ୍ର ପରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଛି । ଯୌଥ ପରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଧୀରେ ଧୀରେ ବିଘଟନ ହେଉଛି ଓ ଏହା ଦ୍ୱାରା ପରିବାର ସଦସ୍ୟଙ୍କର ସଂପର୍କ ଓଲଟ ପାଲଟ ହୋଇଯାଉଛି ।

ନୂଆ ନୂଆ ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଓ ବିଶ୍ୱାସ ମଧ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ପୁରାତନ ଓ ନୂତନ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ସଂଘର୍ଷ, ଏକ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଜନ୍ମଦିଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଭାରତରେ ମୋଗଲ ଶାସନ ସମୟରେ ସୁଫିମାନେ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାରେ ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ଘଟିଲା । ହିନ୍ଦୀ ଓ ପାର୍ସୀର ଏକ ମିଶ୍ରିତ ଭାଷା ଭାବରେ ଉର୍ଦ୍ଦୁର ଜନ୍ମ ହେଲା । ଏହା ମଧରେ ଆରବୀ ଭାଷାର ମଧ ଅନୁପ୍ରବେଶ ଘଟିଲା । ଜଣେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ ଆକବର "ଦିନ୍-ଇ-ଇଲାହୀ'' ପରି ଏକ ରାଷ୍ଟ୍ର ଧର୍ମର ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ । ଏହି ରାଷ୍ଟ୍ର ଧର୍ମ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲିମ୍ ଧର୍ମର ଏକ ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ଥିଲା । ଏହା ଛଡ଼ା, ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲିମ ଧର୍ମର ରାଜାମାନେ ଉଭୟ ଧର୍ମର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧରେ ଥିବା କଳାତ୍ମକ ତଥା ସୃଜନଶୀଳ ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦେଇଥିଲେ । ଇସଲାମର ଶିକ୍ଷା କବୀର ଓ ନାନକଙ୍କୁ ବହୁଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା ।

ସମାଜବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ସାଂସ୍କୃତିକ କାରକମାନଙ୍କର ଭୂମିକାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଏକ ପକ୍ଷରେ ସେମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ଓ ସାମାଜିକ ସଂରଚନାମାନଙ୍କ ମଧରେ ଥିବା ଆନ୍ତଃ-ସଂପର୍କକୁ ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଦିଗ ରୂପେ ବିବେଚନା କରୁଥିଲାବେଳେ, ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ସେମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ନୈତିକ ସୂତ୍ର ବା ନୀତି ସୂତ୍ର (moral code) ଓ ଏହାର ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସଂପର୍କକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥାଆନ୍ତି ।

ଏହିପରି ଧର୍ମ ଓ ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧରେ ଥିବା ଅନ୍ତର୍ସମ୍ବନ୍ଧର ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କ ମଧରୁ ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ, ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଇସଲାମ ଧର୍ମ ଇତ୍ୟାଦି, ପୁଞ୍ଜିବାଦର ବିକାଶ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ପଡୁଥିବା ଦରକାରୀ ଜ୍ଞାନ ଓ ବୁଦ୍ଧି ବିବେକ ସୃଷ୍ଟି କରି ପାରି ନଥିଲେ । ଏହି ସବୁ ଧର୍ମ ସଂପର୍କିତ ସଂସ୍କୃତିମାନେ ଅପାର୍ଥିବ ସତ୍ତାକୁ ବେଶୀ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଆନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଆର୍ଥିକ ବିକାଶ ଓ ବସ୍ତୁବାଦୀ ଉପଲବ୍ଧି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇନାହାନ୍ତି ।

ଏହି ସବୁର ବିପରୀତ, "ପ୍ରୋଟେଷ୍ଟାଣ୍ଟ" ଧର୍ମର ନୀତି ସୂତ୍ର (Moral code) ପାର୍ଥିବ, ବସ୍ତୁବାଦୀ ସତ୍ତା (wordly pursuits)କୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲା । ଏହା ଅନୁସାରେ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରି ଧନ ଆହରଣ କରି, ପୁଞ୍ଜି ବିନିଯୋଗ କରି, ସମୟର ମୂଲ୍ୟ ବୁଝି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ପ୍ରୋଟେଷ୍ଟାଣ୍ଟ ନୀତି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଥିବା ଏହି ସାଂସ୍କୃତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ପଶ୍ଚିମ ୟୁରୋପରେ ପୁଞ୍ଜିବାଦକୁ ବୃଦ୍ଧି କରିଥିଲା ।

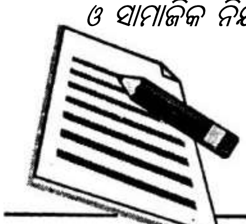

ଟୀପ୍ପଣୀ

ଏଣୁ ଏହି ସବୁ ଅଧ୍ୟୟନରୁ ଆମେ ଜାଣିଲୁ ଯେ ଆମର ଧାର୍ମିକ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଆମ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କର ସଂରଚନା ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅନୁପୂରକତାର ସଂପର୍କ ରହିଛି ।

ବିଭିନ୍ନ ସମାଜମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଘଟୁଥିବା ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ପର୍କରୁ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ରୂପରେଖ ନେଇଥାଏ । "ବିକିରଣ" (Diffusion) ହେଉଛି ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ରିୟା-ବିଧି (Mechanism) ଏକ ସମାଜ, ଅନ୍ୟ ଏକ ସମାଜର ସାଂସ୍କୃତିକ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ବାଟରେ ଆହରଣ କରିଥାଏ । ଯେପରିକି ଭ୍ରମଣ ଓ ବାଣିଜ୍ୟ-ବ୍ୟବସାୟ ସମ୍ପର୍କିତ ଦୀର୍ଘ ଦିନର ସଂପର୍କ ଏବଂ ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ଘଟୁଥିବା ଯୁଦ୍ଧ, ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ ନୂଆ ଓ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୁପ୍ତ ରହିଥିବା ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନ କୌଶଳ ବିଷୟରେ ଜାଣିବାକୁ ପାଇଥାଉ ।

ଯେତେବେଳେ ଏକ ସମାଜ ତା'ର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପୂରଣ କରିପାରେ ନାହିଁ ଓ ଏକ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥିତି (Vaccum)ରେ ଥାଏ, ସେତେବେଳେ ନୂଆ ଜ୍ଞାନ କୌଶଳ ସବୁକୁ ଆହରଣ କରି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ଓ ସମାଜର ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଓ ଆବଶ୍ୟକତା ସବୁକୁ ପୂରଣ କରାଯାଏ । ବିଶେଷ କରି ଏହି ପ୍ରକାରର ଆହରଣ (borrowing) ସବୁ ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଓ ଆଧୁନିକୀକରଣରେ ଆଗ୍ରହୀ ସମାଜମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା, ବିକଶିତ ଓ ଉନ୍ନତ ସମାଜମାନଙ୍କଠାରୁ କରାଯାଇଥାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସଂପର୍କ, ତଥା ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ସଂସ୍କୃତିର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ଆନ୍ତଃକ୍ରିୟା ଦ୍ୱାରା ସାଂସ୍କୃତିକ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ବିକିରଣ ଘଟିଥାଏ । ଏହିସବୁ ପ୍ରକ୍ରିୟାମାନଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ସମାଜ ମଧ୍ୟକୁ ଆସିଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ, (ଯାହାକି ଗ୍ରୀକ୍, ମୁସଲିମ ଓ ବ୍ରିଟିଶ୍‌ଙ୍କ ସହିତ ହୋଇଥିବା ସମ୍ପର୍କରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା) ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଦେଖାଯାଇପାରେ । ଇସଲାମ, ଭାରତୀୟ ସଂଗୀତ ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟକୁ ବହୁ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ସଂଗୀତର ନୂଆ ଶୈଳୀ, ଯେପରିକି ଖୟାଲର ବିକାଶ ଘଟିଥିଲା, ଯାହାକି ପାର୍ସୀ ସଂଗୀତ ଓ ନୂଆ ବାଦ୍ୟ ଉପକରଣ ତବଲା ଓ ସୀତାରର ପ୍ରଭାବରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ସ୍ଥାପତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତୀୟ ସାର୍ସନିକ ଶୈଳୀର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଥିଲା, ଯେଉଁ ନିର୍ମାଣ ଶୈଳୀରେ ଖୋଲା ଅନ୍ତଃକକ୍ଷ (open interior), ବଡ଼ ବଡ଼ ଗମ୍ବୁଜ ଓ ମୀନାର ଇତ୍ୟାଦି ରହୁଥିଲା । ସୁଫି ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ରହସ୍ୟବାଦ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲା । ଇସଲାମର ଏକେଶ୍ୱର ବାଦର ଧାରଣା ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁସମାଜକୁ କେତେକାଂଶରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା ଓ ଏହା କବୀର ପନ୍ଥୀମାନଙ୍କର ଭକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳନଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା ।

ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକିରଣ ଗଣମାଧ୍ୟମ ଦ୍ୱାରା ଘଟିଥିଲା ଯାହାକି ଏକ ବଡ଼ ସଂଖ୍ୟାର ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୂଚନାର ପ୍ରସାରଣ ଓ ବିକିରଣ କରିଥାଏ । ଏହା ଦୂରଦୂରାନ୍ତର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସାଂସ୍କୃତିକ ଉପାଦାନମାନଙ୍କୁ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚାର କରି ପରିବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରିଥାଏ ଓ ଏକପ୍ରକାରର ସାଂସ୍କୃତିକ ଆଧୁନିକୀକରଣକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଏହି ସମନ୍ୱୟ ଏକ ନୂତନ ସଂସ୍କୃତିର ରୂପ ନିଏ, ଯାହାର ଉଭୟ ଆଧୁନିକ ଓ ପାରମ୍ପରିକ ଉପାଦାନ ଥାଏ । ଲୋକଗୀତ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂଗୀତର ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ଏକ ପ୍ରକାରର ନୂତନ ଲୋକପ୍ରିୟ ସଂଗୀତ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ତେବେ ସବୁଠାରୁ ରୋଚକ କଥା ହେଉଛି ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକିରଣଦ୍ୱାରା ଲୋକମାନଙ୍କର ଭୌତିକ ଜୀବନରେ ଦ୍ରୁତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସିବା ସତ୍ତ୍ୱେ, ସେମାନଙ୍କ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଅଭୌତିକ ଦିଗ, ଯଥା- ଧର୍ମ, ଆଦର୍ଶବାଦ ଓ ବିଶ୍ୱାସ ଧାରାରେ ମନ୍ଥର ଗତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ ।

ଏହି ଘଟଣାକୁ "ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଳମ୍ବନ" (cultural lag) କୁହାଯାଏ । ଯେତେବେଳେ ଅଭୌତିକ ସଂସ୍କୃତି, ଭୌତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ତାଳ ଦେଇ ପାରେ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ସଂସ୍କୃତିର ଏହି ଦୁଇଦିଗ

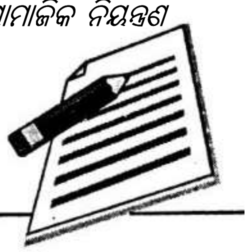

ଟୀପ୍ପଣୀ

ମଧ୍ୟରେ ଏକ ବ୍ୟବଧାନ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଆଧୁନିକ ସମାଜର ସମଯୋଜନ (adjustment) ସମସ୍ୟାକୁ ଏହି ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟବଧାନ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିହେବ । ଯେଉଁଠାରେ ଜୀବନରେ ଭୌତିକ ଦିଗରେ ଦ୍ରୁତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଥିବା ସ୍ଥଳେ, ଅଭୌତିକ ସଂସ୍କୃତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନର ବେଗ ମନ୍ଥର ହୋଇଥାଏ । ସମସ୍ତ ସମାଜକୁ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ଖାପ ଖୁଆଇ ଚଳିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯେଉଁ ସମାଜମାନଙ୍କରେ ଶାନ୍ତି ଓ ସଦ୍‌ଭାବ ପାଇଁ ହେଉଥିବା ଭୌତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସବୁ ସଂସ୍କୃତିର ଅଭୌତିକ କାରକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି, ସେହି ସବୁ ସମାଜରେ ଅନ୍ୟ ସମାଜ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ବିକାଶ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧୭.୩

ଏକ/ଦୁଇ ଶବ୍ଦରେ ଉତ୍ତର ଦିଅ ।

(କ) ଆକବରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚାରିତ ଧର୍ମର ନାମ କ'ଣ ଥିଲା ?

(ଖ) ଏକ ସମାଜରୁ ଅନ୍ୟ ସମାଜକୁ ପ୍ରସାରିତ ହେଉଥିବା ପ୍ରଥା ଓ ରୀତିନିତି ପାଇଁ କେଉଁ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

(ଗ) ସଂସ୍କୃତିର ଅଭୌତିକ ଦିଗ ସବୁ କ'ଣ ?

୧୭.୫ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ରାଜନୈତିକ କାରକ (Political factors of social change)

ଏହି ପାଠ୍ୟଖଣ୍ଡରେ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିବାରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ବିଧେୟକମାନଙ୍କର ଭୂମିକାକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବା ।

ଆଇନ / ବିଧେୟକ (Laws / Legislations)

ସମାଜରେ ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିବାରେ ଆଇନ ଏକ ମାଧ୍ୟମ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ଯେହେତୁ ଆଇନ ରାଷ୍ଟ୍ର ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ ଓ ବାଧ୍ୟ କରିବାର କ୍ଷମତା ପାଇଥାଏ, ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ସେଥିପାଇଁ ଏହାକୁ ମାନିଥାଆନ୍ତି ।

(୧) ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମୂହମାନଙ୍କର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ଆଚରଣ ଧାରା ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ, ଆଇନ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପ୍ରକାରର ସମରୂପ (Uniformity) ବ୍ୟବହାର ଧାରା ବିକଶିତ କରିଥାଏ ।

(୨) ଆଇନ୍ ମଧ୍ୟ ସାମାଜିକ କୁପ୍ରଥାମାନଙ୍କୁ ଦୂର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ ଓ ସମାଜର ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଉତ୍‌ଥାନ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଭାରତରେ ଦୁର୍ବଳ ଶ୍ରେଣୀ – ଅନୁସୂଚିତ ଜାତି ଓ ଜନଜାତି ଓ ଅନ୍ୟ ପଛୁଆ ବର୍ଗ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କର ସ୍ୱାର୍ଥର ସୁରକ୍ଷା ଆଇନ୍ ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ କରାଯାଇଥାଏ । ଭାରତରେ ମହିଳା, ଶିଶୁ ଓ ବଂଚିତ ତଥା ଅବହେଳିତ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନଙ୍କର ସ୍ୱାର୍ଥର ସୁରକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ଆଇନ୍ କରିଥାଏ ।

(୩) ଆଇନ୍, ସମାଜ ସଂସ୍କାର କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ କରିଥାଏ । ସାମାଜିକ ସ୍ଥିରତା ଓ ବିକାଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନ୍ତରାୟ ହେଉଥିବା ବହୁ ପୁରାତନ ପ୍ରଥା ସବୁକୁ ବଦଳାଇବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଆଇନ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ 1829 ମସିହାରେ ସତୀପ୍ରଥା ବିରୋଧରେ ଏକ ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହାର ଏକ ଶତାବ୍ଦୀ ପରେ ବିବାହ ପାଇଁ ପୁଅ ଓ ଝିଅଙ୍କର ବୟସ ସୀମା

ଟୀପ୍ପଣୀ

ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଏକ ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଆଇନ ଅନୁସାରେ ବିବାହ ପାଇଁ ପୁଅର 18 ଓ ଝିଅର 14 ବର୍ଷ ବୟସ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଇଥିଲା । ପରେ, ଯୌତୁକ ଦେବା ନେବାକୁ ଅପରାଧ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରି ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାବାଦ, ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା 17 ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ନିବାରଣ କରିଛି । ସଂପ୍ରତି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ଏକ ଦଣ୍ଡନୀୟ ଅପରାଧ ଅଟେ ।

ଯେଉଁଠାରେ ପ୍ରଚଳିତ ସାମାଜିକ ପ୍ରଥା ସହିତ ଆଇନର ବିରୋଧାଭାସ ହୋଇଥାଏ, ସେହିଠାରେ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ମାଧ୍ୟମ ହିସାବରେ ଆଇନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ହାସଲ କରିଥାଏ ।

ତେବେ କେବଳ ଆଇନ୍ ଦ୍ୱାରା ସମାଜ ସଂସ୍କାର ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ଆଇନ୍‌କୁ ସାମାଜିକ ଢାଞ୍ଚାର ସମର୍ଥନ ମିଳିବା ଦରକାର ଓ ଜନସମର୍ଥନ ମଧ୍ୟ ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ ।

ଜନମତ (Public Opinion) ହେଉଛି ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଏକ ଦୃଢ଼ ମାଧ୍ୟମ । କେବଳ ଆଇନ୍ ପ୍ରଥା ଓ ବିଶ୍ୱାସ ଧାରାକୁ ବଦଳାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଏହା, ଏହି ସବୁ ଘଟଣାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ, ସତୀ, ବାଲ୍ୟବିବାହ, ଯୌତୁକ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ଇତ୍ୟାଦି ବିରୋଧରେ ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେହି ସବୁ ସାମାଜିକ କୁ-ପ୍ରଥା ଏବେ ବି ସମାଜରେ କେତେକାଂଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଏହି ସବୁ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ, ଆଇନ୍ ଏବେ ମଧ୍ୟ ସାମାଜିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ସଂସ୍କାର ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିବାର ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ମାଧ୍ୟମ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି । ସମାଜବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଆଇନର ଏହି ପ୍ରକାର୍ଯ୍ୟକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମତେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ।

(୧) ପରିବର୍ତ୍ତନର ସୂଚକ

(୨) ପରିବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ

(୩) ପରିବର୍ତ୍ତନର ସଂରକ୍ଷକ୍

ନିର୍ବାଚନର ଭୂମିକା (Role of Elections)

ଆଇନ୍ ବ୍ୟତୀତ, ଭୋଟ ଦାନ ଅଧିକାର ଓ ନିର୍ବାଚନ ମଧ୍ୟ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରଭାବଶାଳୀ କାରକ ହୋଇଥାଆନ୍ତି, ଭୋଟ ଦାନର ଅଧିକାର ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସାମାଜିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଗ୍ରହ ବଢ଼ାଇଥାଏ ଓ ଗଣଶିକ୍ଷାର ଏକ ମାଧ୍ୟମ ହୋଇଥାଏ । ନିର୍ବାଚନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ରାଜନୈତିକ ଦଳ ଓ ନେତାମାନେ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ, ରାଜନୈତିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ତଥା ଆର୍ଥିକ ପ୍ରସଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଉପରେ ସଚେତନ କରାଇଥାଆନ୍ତି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ, ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ମତଦାତା ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଭୋଟର ହିସାବରେ ଏକ ସ୍ୱାଭିମାନ ଓ ଦାୟିତ୍ୱବୋଧ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

(୧) ନିର୍ବାଚନ ମାଧ୍ୟମରେ ଅନେକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍‌ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ, ଯାହାକି ଲୋକମାନଙ୍କର ସମସ୍ୟା ସବୁକୁ ଉନ୍ମୋଚିତ କରିଥାଏ ।

(୨) ନିର୍ବାଚନ ହେଉଛି ସରକାର ଓ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପ୍ରକାର ରାଜନୈତିକ ଯୋଗାଯୋଗ । ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ଶାସକମାନେ ଲୋକଙ୍କର ସମସ୍ୟାକୁ ନେଇ ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହି ଦ୍ୱିପକ୍ଷୀୟ ସଚେତନତା (ଶାସକ ଓ ନିର୍ବାଚକ - ଉଭୟ ପକ୍ଷ) ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଥାଏ ।